

Könyvismertetés •**Környezettörténet****Tanulmányok Sümei Pál professzor 60 éves születésnapjára**

Szerkesztők: Töröcsik Tünde, Gulyás Sándor, Molnár Dávid, Náfrádi Katalin

GeoLitera Szeged, 2020.

Töretlen lendület + lelkes érdeklődés + nem pihenő munkakedv + iskola-teremtő aktivitás = Sümei Pál 60 éves.

Tanítványai, munkatársai, a társtudományok képviselői egy gondosan szerkesztett, szép kiállítású tanulmány gyűjteménnyel köszöntik.

Az 575 oldalas könyv fejezetei:

- Sümei Pál önvallomása (tudományos életrajz)
- a gratulálók névsora, a tudományos közlemények listája: 1781. (!) nyomtatott oldal, szakdolgozat- és PhD témavezetés 83113. oldal.
- majd a szakmai dolgozatok sora: 81 szerző 59 tanulmánya.

Külön köszönet a szerkesztők munkájáért.

Sümei Pál és a szegedi stáb szorosan együttműködve a hazai és külföldi társintézmények

• doi: [10.55023/issn.1786-271X.2021-014-4](https://doi.org/10.55023/issn.1786-271X.2021-014-4)

szakértőivel, szinte minden lelőhelyen megtalálja azt az új adatot, jelenséget, ami beilleszthető a környezettörténet eseményeinek sorába.

A fizikai-kémiai változások kutatásához, hajdani életfeltételek rekonstrukciójához a természettudományok csaknem teljes spektruma rendelkezésre áll.

Ezt a munkát az ember megjelenése utáni lelőhelyeken „súlyos zaj terheli, a korabeli emberi hatás” (K.D. Thomast idézi Bartosiewicz 148. o.) Bár az emberi tevékenység, akár tudatos, akár nem, valóban megbolygatja az evolúció természetes folyamatát, magam Homo-párti vagyok: az ember jelenléte immár több százezer éve megkerülhetetlen.

Az adott térség népességének életmódját, gazdálkodásának körülményeit, irányát befolyásoló tényezők által létrejött vagy létrehozott változások maga a környezettörténet. A *terminus technicus* új, kifejező megnevezése annak a tudományos szemléletnek, ami volt már inter- és multidiszciplina, részben újrégészet, a frazeológia változik, s a kutatási terület és módszer bővül a természettudományok javára egyre tovább.

Az 59 tanulmány ismertetése meghaladja egy recenzió kereteit.

A tanulmányok – kissé foghíjasan – felölelik a teljes spektrumot: a paleolitikumtól Szulejmán türbéjéig.

Az adottságok nem egységesek. Hol sok, hol kevés az adat, de a törekvés minden esetben a kötet címében megfogalmazott cél megközelítése/elérése.

Régészeti szempontból vannak „egy kultúra” lelőhelyek, a gigaberuházásokat megelőző feltárások szükségszerűen felérnek a kiadós régészeti/anyagismereti kurzussal. Vannak baráti köszöntések, méltatások, nosztalgikus emlékezések a Sümegi Pállal végzett közös munkákról (Tóth Cs. 127-128.o., Vicze M. 571-575.o.),

A dolgozatok zöme a hagyományos, igényes tudományos munka, precíz helymeghatározás, pontos mintavétel, megalapozott eredmények, környezettörténet kisebb-nagyobb szelete, tudományos közlemények.

Egy szűkebb területen, Ny-Dunántúlon végzett munka eredményeiről számol be, s egyúttal hiányolja az ígéretes indulás folytatását, Ilon G. (107-113.o.).

Két dolgozat (Gulyás S. munkája az antarktisi üledékekről és egy ötfős csapat: négy kínai és egy angol kutató dolgozatának eredményei a MIS 15-13 időszak kelet-ázsiai kedvező klíma viszonyainak a hominizációra gyakorolt hatásáról) eredményei egyelőre még nem használhatóak a Kárpát-medencében.

A személyes gratuláción túl Dr. Szónokiné Dr. Ancsin G. a társadalomföldrajz (481-491.o.),

Szónoky M. a művészettörténet és környezettörténet kapcsolatát elemzi (473-481.o.)

Tímár G. Poirot felügyelőt (!) is meghívja a tiszai síkság felszínfejlődésének tanulmányozására (507-515.o.).

A lehetőségek kihasználásának, a kutatási eredmények hasznosításának kitűnő példája a Knipli I. Sümegi P. által jegyzett dolgozat. A Kiskunsági Homokhátság és a Kalocsai Sárköz találkozásának etnikai sokszínűsége a neolitikumtól a későközépkori falvakig követhető.

Neolitikum a témája a NASKA projektnek (143-146.o.): a növénytermesztést (pollenanalízis) tanulmányozták a csárdaszállási neolitik lelőhelyen.

Egy hét szerzős tanulmány a kétegyházi Török-halmok morfológiájának és a vegetáció változásának kutatásáról számol be (153-165.o.).

Érdekes régészeti megfigyelés, további kutatás kiindulási pontja lehet a Cegléd 4/4 lelőhely, ahol a rézkori-kora bronzkori népek egymás mellett élése bizonyított (Patay R. 365-374.o.).

Bocsánatos elfogultság, de nagyobb érdeklődéssel a régészeti vonatkozású dolgozatokat olvastam.

Ilyen pl. Csorna-Lórét rézkori, bronzkori, avar kori, Árpád-kori jelenségei, Pesti K. dolgozata (381-389.o.); Rákóczi-falva Bagi és Rokkant földek 13 régészeti kultúra leletei, R. Tugya B. dolgozata (543-549.o.). Somogyvári Á. (441-447.o.) írásában egy tervezett út nyomvonalának 10 km-nyi szakaszán a neolitikumtól a késő avarokig minden régészeti kor képviselve van. Felérnek egy minőségi anyagismeret-kurzussal.

A bronzkor: kurgán kurgán hátán: Ecse-halom, Karcag, a Kalocsai Sárköz ideális helyszín a megtelepedésre, Kunmadaras között, a kétegyházi két Török-halom, Kaszaper, Végegyháza, Zsibrik-domb.

Lehet, hogy csak a témában járatlan recenzensnek tűnt fel, de a régészeti lelőhelyek számához képest a halmok kissé túltengenek. Hiába, nem lehet ellenállni a több méteres profilok szépségének és a tömördek elemeznivalónak.

A halmok építése átrendezi a tágabb környezet természetes sztratigráfiáját, sok jó emberi munkával méltó, és máig fennmaradó sírt építenek. A jelen kutatások „...nem csupán a kurgánok építésének eddig feltáratlan mozzanataiba adnak betekintést, ... de tényanyaggal is szolgálnak a ... táji struktúrák élőhelyek fejlődéséről” (Deák B., 183.o.).

A római kort Keszthely-Fenekpuszta képviseli. A pollenvizsgálatok eredményeképpen bebizonyosodott, hogy a kert- és szántóföldi kultúra kelta gyökerű. Sümegi P. leleménye a szubmediterrán triád: vagyis a mezőgazdaságban vezet a búza, dió és a szőlő. (Gyulai F. dolgozata)

Egy kis lazulásképpen Makó-Mikócsa halmon koraavar temetőt tárt fel Balogh Cs. (129-142.o.).

A végére marad, a paleolitikum.

A hazai őskőkor-kutatás gyermekkorában, a huszadik század legelején megfelelő „koros” szakember hiányában a természettudományok szakértőire bízta a kutatást (elvégre barlang az is, legalább kezdetben). A szakma nagy hasznára a paleolit kutatás természettudományos szemlélettel indult, s ez ma sem változik. Elég csak a közelmúlt nagy monográfiáit (Érd, Gáboriné Csánk Veronika ásatása és Vértesszőlős, Vértés László ásatása) említeni.

Őskőkori témában alig jelenik meg cikk a megfelelő természettudományos támogatás, megerősítés nélkül. A kutatástörténetben az őskőkor mégsem szerepel a kellő súllyal.

F. Lehmkuhl, J. Böskén és Ch. Zeeden (239-245.o.) Bodrogkeresztúr és Ságvár régészeti lelőhelyek geoarcheológiai vizsgálatának eredményeit elemzik. Bodrogkeresztúron (hol?) egy, Ságváron két (1,3 és 2,6 méteres) szelvényben régészeti leleteket nem találtak. A komplex értékelés szerint az észak-magyarországi dombvidék viszonylag enyhe, kedvező klímája (és következményeként a gyér fás vegetáció) a magyarázat a lelőhelyek sűrűségére. A végkövetkeztetés meglepő: „...it was demonstrated that later Upper Palaeolithic occupation at Ságvár in the central parts of Carpathian Basin took place a „typical” cold and dry LGM phase” (244.o.).

Ha a ságvári, merőlegesen beásott, elszenesedett cölöpök átmérőjére gondolok, inkább Gábori-Csánk Verának hiszek. Ő ismerte föl, gyűjtötte össze a bizonyítékokat és publikálta a Ságvár-Lascaux interstadiálist: Une oscillation climatique a la fin du Würm en Hongrie. Acta Arch Hung 43 1978 3-117.

Bodrogkeresztúr-Kopaszhegy (Makó, L., Molnár, D., Sümei P., 259-166.o.) kormeghatározásának módszereiben sajnos, nem vagyok jártas. A szigorú és szűkszavú tanulmány következtéseiből két megállapítás volt számomra fontos:

1. Bár további vizsgálatok szükségesek, a Bodrogkeresztúr-Henye régészeti lelőhely kora a tűrészhatáron belül illeszkedik a Kopaszhegy üledék-kronológiájába. Sümei P. mintavétele Henyén 55 cm mélyről a korábbi eredményénél némileg idősebb: 30 376 ±715 cal. BP és (a lelőhelyhez közeli szelvényből nyert adat) 29 500 ±2 200, eredményre jutott (263.o.). A környező talajszelvényekben a Tokaji Felső Fosszilis faszenes paleotalaj „a Gravetti kultúra életjeleit” tartalmazta (264.o.).

Szeged-Öthalom (Molnár D.Makó L.Sümei P. (273-280.o.) esetében a szerzők éltek a lehetőséggel, amit a Duna-Tisza-közi alluviális hordalékkúp és a Tisza ártéri síkjának határán fekvő lelőhely kínált. A topográfiailag kiemelt helyzete „ideális telephely

lehetett” (278.o.). A két eolikus, és infúziós szelvény grafikonjai hasonló trendeket mutatnak. Az újabb, kalibrált radiokarbon koradatok alapján a Kárpát-medence déli területének paleolit telepei (Ságvár, Madaras, Szeged-Öthalom) a késő Epigtavetti települési hullám legfiatalabb telepei.

Tóth Z. H. tanulmánya (523-534.o.) alapos áttekintés az adott időszak felső paleolit kultúráinak környezetéről, megjelent eredmények jelentőségéről. Örömmel tapasztaltam, hogy a korszak hármastagolását elfogadják. Az, hogy alsó-, felső-, késői: kronológia. Higgyük el, hogy objektív. Hogy epi-e vagy nem – szigorúan ragaszkodva az „epi”-hez: „valami mellett, fölött, körülötte” (Idegen szavak szótára, 175.o.)? Most már csak azt kellene tudni, hogy mi volt mellette. A későivel nem hibázhatunk nagyot. Nomenklátúra kérdése: attól függ, hogy a régészeti lelőhely melyik karakterét tekintik döntőnek/meghatározónak, ki melyik kapcsolatot tudja beilleszteni az európai események sorába.

Közeli érintettként életem felét a gravettiek társaságában töltöttem engedtessek meg néhány kérdés/megjegyzés a szerzőhöz. Érdekelne, milyen terepi tapasztalatok után szűrte le az alábbi lesújtó következtetést:

„... egyes lelőhelyek kormeghatározása régészetileg valószínűleg nem releváns, az emberi településhez nem köthető rétegekből származó faszén-, vagy csont minták alapján történt...” (524.o.). Hadd maradjak meg naiv hitemben: a régészek betartják a játékszabályokat, s néhány innen-onnan összevakart minta kedvéért nem kockáztatják hosszas és aprólékos munkával feltárt lelőhelyük hitelességét. Miért is tennék?

„Magyarország területén még a legzordabb időszakban is maradtak erdők, az akkori emberek nem csak állati eredetű tüzelőanyagokat /friss zsíros csont, száraz ürülék) hanem fát is használhattak” (526.o.).

Csontból rakott tűzhely tudtommal csak Vértesszőlős alsópaleolit lelőhelyen került elő (mediterrán flórával: *Juglans*, *Syringa*). Milyen bizonyítéka maradhat az (esetleges) trágyával tüzelésnek? Ha ismereteim hiányosak, elnézést. Akár a nem releváns datálás, akár a csonttűzhelyek léte vagy nem léte nagy horderejű kérdések. Javaslom, hogy a lehetőségek határain belül pontos adatokkal erősítse meg, egyúttal hitelesítse mondanivalóját.

A Kárpátokon túlról, több száz kilométer távolságból származó nyersanyagok eredetét, hazai előfordulását adatolni kell. A szerző szerint Bodrogkeresztúr és Arka az északról, például a Vág völgyén át bevándorolt késő gravetti vadászok, első állomásai lehettek (525 o.).

Bodrogkeresztúrt és Arkát egy települési hullámba sorolni több okból (legalább is) megfontolandó:

- a legszkeptikusabb kronológia szerint a két települést több ezer év, mondhatni geológiai léptékű időszak (és megszámlálhatatlan generáció!), választja el egymástól

- a fiatalabb Arka-Herzсарéten ismereteink szerint a korlátlan mennyiségű (ma is mázsaszám gyűjthető) nyersanyag volt a vonzerő, két alkalommal is

- az idősebb Bodrogkeresztúron a változatos biotóp: Zemplén ellaposodó dombjai, a Tisza-Bodrog vízi és a Takta-lapály alföldi miliője eredményes vadászatokkal kecsegtet (Vörös I. több nagyvad zsákmány maradványait azonosította).

Három új *terminus technicus*-szal is ismerkedhetünk:

1. életjelek (Makó L., Molnár, D. Sümegi P., 264.o.) = A (szokatlan) kifejezés illene a kultúrrétegre, de itt a szerzők faszén szemcséket említenek. A faszén önmagában nem jelent feltétlenül emberi tevékenységet.

2. sátorvermek (Tóth Z. H., 526. o.) = „földbe süllyesztett veremház nyeregtetővel” (Ságvár) hosszú életű találmány, írásos források még a XIX. században is említik. Bóna I. dolgozata: Ethnographia XCIX 3-4 401-411.

3 „északi tűzkő-hőmérő” (Tóth Z. H., 528. o.) = az az északi tűzkő aránya alapján „megtippelhető, melyik gravetti korszakba tartozhat” a lelőhely.

Konzervatív vagyok, hiszem, hogy ennél objektívabb módszerek is vannak. Mi számít pl. egy

darabnak: egy magkő, egy eszköz, egy marék szilánk, amihez egy darab északi tűzkőgumó kell. A tippelésen túl ezen még dolgozni kell. Alapkövetelmény lenne minden kétséget kizáróan a teljes feltárás, amivel egyelőre csak igen kevesen dicsekedhetnek, ha egyáltalán!

A kötetben nem találtam Esztergom-Gyurgalagot (1991, Acta Arch Hung 43, 233-270). Konvencionális kora: Deb 116: 16 100, ± 200, Hertelendi 260.o.) Bátran állíthatom, ha kőeszközökről szokatlan is ezt mondani, – a legegánsabb, és a leginkább tompított hátú leletanyag a hazai gravettiben. A túlnyomó többség (az eszközök 92%-a) nyersanyaga pruti vagy (a nyomelemek alapján alternatíva) nagyteveli eredetű. Biztosan nem északi. Honnan jöttek, hová mentek? Egyelőre titok. Attól tartok, vándorlások lehetséges irányát, ütemét, intenzitását még sokáig nem lehet véglegesen megrajzolni.

A Sümegi Pálnak tisztelgő tanulmánykötet minden szakmabelinek szívből ajánlott. Bár napi olvasásához, böngészéséhez kell némi elszántság, mert a kötet tartalmában is, megjelenésében is súlyos. Módszereket, eredményeket, lehetőségeket, ötleteket, világlátást tanulhatunk belőle.

Gratulálunk az ünnepeltnek, és további eredményes munkálkodást kívánunk.

T. Dobosi Viola
Budapest